

ETO: 81'367.625.5  
81'367

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2024.3.19-35

## OSZKÓ Beatrix

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont  
Budapest, Magyarország  
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Újvidék, Szerbia  
oszko.beatrix@nytud.hun-ren.hu  
ORCID 0000-0002-0169-4505

## SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont  
Budapest, Magyarország  
sipos.maria@nytud.hun-ren.hu  
ORCID 0000-0001-5269-7784

## VÁRNAI Zsuzsa

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont  
Budapest, Magyarország  
varnai.zsuzsa@nytud.hun-ren.hu  
ORCID 0000-0002-9574-5659

# A FEKSZIK ÉS HEVER KVÁZIKOPULÁK SZEREPE LOKATÍV MONDATOKBAN

The role of *fekszik* and *hever* quasi-copulas in locative sentences

Uloga kvazikopula *fekszik* i *hever* u lokativnim rečenicama

A dolgozat a *fekszik* és *hever* kvázikopulák használatáról és szerepéről nyújt áttekintést. A korpuszalapú elemzés középpontjában a két testtartásige lokatív mondatokban betöltött szerepe áll. A dolgozat áttekinti az ALAK (azaz a mondat alanya) és a HÁTTÉR (lokalizáló elem) különféle, lokatív mondatokban előforduló fajtáit, valamint a kettő kapcsolatot mindkét kvázikopula vonatkozásában. Az elemzések a funkció elvének tárgyalásával

végződnek. A dolgozat megállapítja, hogy a *fekszik* semleges jelentésű, használatát nemcsak az ALAK geometriai jellemzője és a HÁTTER-hez való viszonya irányítja, gyakran található olyan mondatokban, ahol a tárgy az adott pozícióban nem tudja betölteni szerepét. A *hever* esetében az ALAK nem várt elhelyezkedése, ennek következtében a tárgy funkciójának megghiúsulása kap nagyobb szerepet. Az ige eredeti, élettelen alanyokkal előforduló jelentéséből az elhagyatottság jelentéskomponens a kvázikopula szerepben is felfedezhető. *Kulcsszavak:* grammatikalizáció, kvázikopula, lokatív mondat, testtartásige

## Bevezetés

Írásunkban két hasonló jelentésű magyar testtartásige, a *fekszik* és a *hever* szemantikai viselkedését vizsgáljuk. A nyelvekben az alapvető testtartásigékből létrejövő kvázikopulák ('áll', 'fekszik', ritkábban: 'ül') mellett lehetnek más igékből grammatikalizálódó igei elemek (pl. 'függ'), az azonban nem általános, hogy két hasonló jelentésű kvázikopula is létrejön. A *fekszik* kvázikopula bemutatása egy korábban megírt elemzésünk (Sipos–Várnai 2022) tömör összefoglalása további példamondatokkal. Kutatásainkban a *hever* igei elem leírásának nincsenek előzményei.

Jelen dolgozat fő kérdése, hogy milyen módon egészíti ki a lokatív mondatokban alkalmazható igei elemek körét a *hever* kvázikopula.

### A feldolgozott anyag

Az anyaggyűjtéshez elsősorban a Magyar Nemzeti Szövegtárat használtuk (MNSz2), illetve az ezt a korpuszt feldolgozó Mazsola keresőfelületet (Sass 2009), amellyel a vizsgált igehez tartozó alanyokat listáztuk. A Mazsola szerint az MNSz2-ben a *fekszik* 6248, míg a *hever* ige 3013 különböző alannyal fordul elő. A példatár kisebbik részét célzott, elsősorban Google-kereséssel<sup>1</sup> gyűjtöttük. Ez utóbbiakat (G) jelzéssel tüntetjük fel dolgozatunkban.

### A tárgyalás menete

Írásunkban először a 'fekszik' jelentésű igékből létrejött kvázikopulák általános viselkedését írjuk le a szakirodalmi előzmények alapján. Ezután a magyar

---

<sup>1</sup> Itt jegyezzük meg, hogy a Google keresőjében kapott találati listában a jónak tűnő példákról több esetben kiderült, hogy azok különböző képek vagy videók (esetenként eredetileg nem is magyar nyelvű, hanem fordított) leírásában szerepelnek, azaz nem „valódi példák”, hanem a mesterséges intelligencia által készített képleírások, például *A görög menyasszonyi ruhák fő jellemzője, hogy a derékvonal a menyasszony mellén fekszik, ahonnan kezdődik az esős szoknya.*

*fekszik* kvázikopula használatát jellemezzük korábbi cikkünk összefoglalásával, majd a *hever* bemutatása következik. Végül a két hasonló jelentésű kvázikopula szemantikai jellemzőit foglaljuk össze.

### *A 'fekszik' jelentésű igéből grammatikalizálódott kvázikopula a világ nyelveiben*

A testtartásigékből kialakult kvázikopulák kutatását az indokolja, hogy noha ezeknek az elemeknek grammatikai szerepe a kiüresedett jelentésű kopulákhoz közelít, az ige eredeti jelentéséből mégis megőriznek valamennyit. Jellemző, hogy az alany (ALAK) geometriai tulajdonságaival függ össze a kvázikopulák közötti választás (Newman 2002, Ameka–Levinson 2007). Ennek alapján a '*fekszik*' ige esetében azt várjuk, hogy az ALAK formája elnyújtott, hosszúkás legyen, az alátámasztással párhuzamosan helyezkedjen el, nagy felületen rásimulva az alátámasztó felületre. Ezzel szemben az egyes nyelvekben számos egyedi sajátosság árnyalja ezt a képet.

Ahogy az Atintono a gurene (Atintono 2013, 191), valamint Kutscher és Schultze-Berndt a német nyelvben (Kutscher – Schultze-Berndt 2007, 999) megfigyelte, a kitüntetett dimenzióval nem rendelkező tárgyak is leírhatók fekvőként. A holland nyelvben a labdák azért „fekszenek”, mert nincs kitüntetett tengelyük, vagy azért, mert nincs lábuk (Walop 2015, 23–24).

Fagan a német *sitzen* 'ülni' igével kapcsolatos elemzésében hangsúlyozza, hogy annak használata a HÁTTÉR-hez, pontosabban a HÁTTÉR magasságához kapcsolódik (Fagan 1991, 142). A *fekszik* kvázikopula esetében tipikus terep a vízszintes, azaz a talajszint vagy valamilyen bútor stb. sík felülete. A gurene nyelvben élettelen tárgyak lokalizálásakor a HÁTTÉR magassága szigorúan meghatározott, föld- vagy padlószintű (Atintono 2013, 193), mint ahogy az északi hanti nyelvben is az alacsony, talajszinthez köthető felületek – például a föld vagy a padló – gyakran váltják ki a '*fekszik*' ige használatát élettelen tárgyakról beszélve (Sipos 2021, 327).

Vannak olyan nyelvek, amelyekben az ALAK és a HÁTTÉR viszonya határozza meg a mondatban használandó kvázikopula választását. A kuwaru nyelvben, ha az ALAK valamilyen módon rejtve van, akkor a *fekszik* ige használatos, például ha a tárgy föld alatt vagy más okból nem látható helyzetben van, pl. az édesburgonya a kertben, a cukor a teában vagy a pénz a zsebben (Rumsey 2004, 265).

A HÁTTÉR azonban nem mindig vízszintes. Ilyenkor a '*fekszik*' kvázikopula használatát a nagy vagy teljes felületen megvalósuló alátámasztás váltja ki. Például az északi hanti nyelvben az obi-ugoroknál használatos, széles pántok-

ként a ruha mellrészére simuló gyöngyfüzér helyét is a 'fekszik' jelentésű igére visszavezethető kvázikopolával adják meg (Sipos 2021, 326).

Serra Borneto magyarázatot ad azon német mondatok kvázikopolaválasztására is, amelyekben az ALAK kimondottan magas, és függőlegesen kiemelkedő volta ellenére a *liegen* ige használatos (Serra Borneto 1996, 469–470). Ha például egy templom, egy magas épület stb. van a beszélő perceptuális hatókörében, akkor a *stehen* 'áll' igét fogja használni. Azonban a *liegen* 'feküdni' igét kell választani abban az esetben, ha egy tárgy földrajzi vagy topográfiai elhelyezkedéséről beszélünk. Ezt nevezzük geotopográfiai használatnak. Ezeknek a mondatoknak az alanyai általában földrajzi egységek (dombok, hegyek, síkságok; természetvédelmi területek), közigazgatási egységek (országok, megyék), különböző típusú települések (városok, falvak), különböző intézmények (iskolák, uszodák), vállalatok, gyárak, épületek.

Serra Borneto a háromdimenziós tárgyak konkrét térben való elhelyezésének elemzése mellett az absztrakt térben való helymeghatározással is foglalkozik és kimondja, hogy ha az ALAK-nak nincs dimenziós szalienciája, a HÁTTÉR-rel ugyanabban a dimenzióban helyezkedik el, akkor a megfelelő kvázikopolaválasztás a *liegen* 'feküdni'. Alapvetően ezt a kategóriát a lokalizáláshoz sorolja (Serra Borneto 1996, 468–469).

Az igeválasztásban számos nyelvben meghatározó a kanonikus vs. nem kanonikus, funkcionális vs. nem funkcionális elhelyezkedés közötti különbségtétel. Tehát a 'fekszik' és 'áll' kvázikopolák közötti választás attól függ, hogy az ALAK funkciója milyen viszonyban van tényleges orientációjával. A hollandban, ha a tárgy pillanatnyi elhelyezkedése összhangban van a funkciójával, akkor az 'áll' igét választják, még akkor is, ha ezt a tárgy alakja pl. egy tányér esetében, önmagában nem indokolná (Walop 2015, 24). Hasonlóképpen a németben a következő mondat: *Die Teller stehen auf dem Tisch*. 'A tányérok az asztalon vannak', egy kanonikus helyzetet ír le, míg ugyanez a mondat, ha a 'feküdni' igét tartalmazza, azt jelenti, hogy a tányérok fejjel lefelé vannak elhelyezve (Serra Borneto 1996, 463). A német 'áll' testtartásige vizsgálata során Fagan leírja, hogy az igeválasztást az ALAK felsőnek érzékelt része befolyásolja: ha a tárgy rendelkezik ilyennel, a *stehen/stellen* igéket, míg enélkül a *liegen* vagy *legen* igét találjuk a mondatban (Fagan 1991, 144).

Az oroszban a 'fekszik' és 'áll' igék értelmezésében is fontos szerepet játszik a funkcionalitás szempontja (Rakhilina 1998, 71–72, Szulejmanova–Fomina 2019, 28–29). Amikor a beszélő az 'áll' igét használja, akkor a tárgy funkcionalitására hívja fel a figyelmet, tehát az adott tárgy olyan funkcionális térben helyezkedik el, amelyben rendeltetésének megfelelően használható. Amikor

pedig a 'fekszik' igét, akkor a tárgy mintegy elválík a funkciójától. Ezekben az esetekben a fekvés használatában nem feltétlenül egy tárgy vízszintes helyzete hangsúlyos, hanem egy olyan pozíció, amely nem felel meg a funkciójának. Ebben a tekintetben egy tárgy orientációja általában a térben elfoglalt helyzetéhez kapcsolódik, amelyben betölti a funkcióját, azaz a tárgy valamilyen, álló vagy fekvő tájolása szükségszerűen, funkcionálisan indokolt. Ezzel szemben a nem kanonikus, természetellenes térbeli tájolása általában akkor következik be, amikor a tárgy nem tölti be a funkcióját, vagyis ilyenkor a funkció szempontja jobban érvényesül, mint az álló és fekvő helyzet közötti választás szempontja. Tehát minden, ami például a szekrényben, a sufniban, pincében, raktárban, a polcon, az asztalon, a szeméttelenen stb. (félretéve, felhalmozva vagy használat hiányában kidobva) 'fekszik', az a valóságban nem jelenti azt, hogy feltétlenül vízszintes helyzetben van, hanem akár állhat, például a falnak támasztva, vagyis megtarthatja megszokott helyzetét, csak már nincs rá szükség, nem használják, mert például elromlott, összetört.

Gamerschlag kognitív szemléletű áttekintésében tárgyalja az ún. „kanonikus függőleges” fogalmát. Eszerint azon tárgyak, amelyek rendeltetésszerű használata egy bizonyos pozícióban történik, a németben a *stehen* igével állnak abban az esetben is, ha nem a leghosszabb tengelyük függőleges. Erre a cipősdoboz példáját hozza, mely funkcióját jellemzően akkor tudja betölteni, amikor a legrövidebb oldala függőleges, ennek ellenére az 'áll' igével használatos (Gamerschlag et al. 2011, 86–87). Tehát a funkció ebben az esetben is felülírja a tárgy geometriai jellemzőinek jelentőségét.

A fentiek úgy összegezzhetők, hogy a *fekszik* igei elem az ALAK orientációjának kifejezése mellett gyakran ad információt arról is, hogy az adott tárgy nem a használatának megfelelő térbeli helyzetben van, és arról is, hogy használaton kívül van.

### *A magyar fekszik kvázikopula bemutatása*

A *fekszik* kvázikopula használatának bemutatásában elsőként az ALAK tulajdonságaira koncentrálnunk, majd a lehetséges HÁTTER-ek jellemzőit vesszük sorra, ezután az ALAK és HÁTTÉR kapcsolatát és a funkcionalitás szerepét tárgyaljuk.

#### *Az ALAK tulajdonságai*

1. Nagy kiterjedésű és volumenű tárgyak, földrajzi objektumok, tereptárgyak – Nagy kiterjedésű, immobilis, ember által kevésbé manipulálható objektumok hollétének leírására gyakran használatos a *fekszik* kvázikopula (1–3):

- (1) *A **tó és környéke** hazánk legkiegyensúlyozottabb éghajlatú és időjárású területén fekszik.*
- (2) *A kisebb vízfelületű, újabb **tó** vadregényes, sűrű erdő közepén fekszik, vizéből tuskók állnak ki.*
- (3) *Az **ingatlan** kiváló tömegközlekedéssel és infrastruktúrával ellátott helyen fekszik...*

2. *Ember által mozdítható tárgyak* – Ugyanígy jellemző a használata mobilis tárgyakkal is (4–6):

- (4) *A **szekrény** ott feküdt a kádban az oldalára fordítva.*
- (5) ***Kalapja** az íróasztalon feküdt.*
- (6) *A **távcső** az asztalon feküdt.*

3. *Hosszúkás, illetve lapos tárgyak* – Rendszerint a *fekszik* kvázikopula szerepel a mondatban, ha valamely vízszintes felületen hosszúkás vagy nagy felületű tárgy helyezkedik el úgy, hogy a hosszanti tengelye párhuzamos a HÁTTÉR-rel (7–10):

- (7) *A **könyv** az asztalon fekszik.*
- (8) *A **puska** a földön feküdt.*
- (9) *Az **ág** a földön fekszik.*
- (10) *A **koporsó** az asztalon feküdt.*

4. *Kerek, gömbszerű tárgyak* – Az ALAK formája esetenként gömbszerű, gömbölyű is lehet, azonban ez a használat ritka, marginálisnak tekinthető (11):

- (11) *A **labda** a mérkőzés végéig ott feküdt a középkörben anélkül, hogy bárki is hozzáért volna, (...)*

#### *A HÁTTÉR tulajdonságai*

Mivel testtartásigék grammatikalizációjáról van szó, elsőként az ALAK geometriai tulajdonságai merülnek fel meghatározó tényezőként, azonban a HÁTTÉR jellemzői is fontosak lehetnek a kvázikopula választásakor.

1. *A HÁTTÉR nagy, lapos felület* – mint ahogy azt a (12–13) illusztrálja:

- (12) *A jármű félig a **parton** feküdt.*
- (13) *Az üdvözlőlapja az **asztalon** feküdt előtte. (G)*

2. *A vízszintestől különböző HÁTTÉR* – Nem feltétlenül vízszintes azonban az alátámasztási felület, az is előhívhatja a *fekszik* használatát, ha a HÁTTÉR-rel nagy felületen vagy teljes felületén tud érintkezni az ALAK (14–15):

(14) *A bornak olyan színe volt, mint Elsa gránát medáljának, amely a **dekoltázsán** feküdt.*

(15) *A puska **alkarjuk felső felén** fekszik.*

3. *A HÁTTÉR mélyen fekvő hely* – A korpuszban nem kevés olyan mondat volt, ahol nem a tárgy vagy objektum alakja, orientációja váltja ki a *fekszik* használatát, hanem az ALAK mélyen helyezkedik el, az adott tárgy vagy objektum az ember aktivitási zónájának alsó határán vagy az alatt található, például a föld alatt, gödörben, tengerben (16–17):

(16) *A talált tárgyak a mai parttetőtől csaknem **két ölnyi mélységben** feküdtek.*

(17) *A kutatók megállapították, hogy ezek a **közetek** nagy mélységben feküdtek.*

Különösen gyakoriak az efféle megfogalmazások régészeti leletek leírásában (18–20):

(18) *A falak alsó rétegei a modern kori szinttől **4,5 méter mélységben** feküdtek. (G)*

(19) *Egy ép, konkáv kónikus orsógomb pedig a B-2903 **beásásban** feküdt. (G)*

(20) [Az agyagcsüngő] *A B-1769-es kerek, szabályos, egyenes oldalú és aljú **gödörben** feküdt... (G)*

4. *Geotopográfiai használat* – A magyarban is megfigyelhető, hogy ha térképi értelemben, azaz a térkép síkjában elképzelve lokalizálunk egy földrajzi objektumot, tereptárgyat, épületet, az rendszerint a *fekszik* kvázikopolát hívja elő (21–24):

(21) *Oroszország a Föld északi félgömbjén, Eurázsia **északi részén** fekszik. (G)*

(22) *...a vasútállomás **délkeletre** fekszik az iskolától...*

(23) *Az Andrásnyak egykori kastélya **a falu déli részén** fekszik...*

(24) *...a lakás **az M1-es metróvonal és a 4-6-os villamos vonalán** fekszik.*

5. *ALAK és HÁTTÉR kapcsolata* – A példák egy jellegzetes körében az ALAK nem választható el a HÁTTÉR-től. Erre a legjobb példákat a geometriai feladványok szövegei szolgáltatják (25–26), de idetartoznak olyan példák is, amikor kimondottan egy síkhoz viszonyítva adják meg egy objektum lokációját (27–28):

- (25) *Mekkora a sugara annak a körnek, melynek középpontja egy **derékszögű háromszög átfogóján** fekszik, és a kör érinti a két befogót?*
- (26) *Határozzuk meg egy  $R$  sugarú félkörbe írt legnagyobb területű trapéz méreteit, ha a trapéz egyik párhuzamos oldala a **félkör átmérőjén** fekszik!*
- (27) *Az Uránuszt roppant régen, egy bolygóméretű égitesttel való ütközés az oldalára fordította, forgástengelye szinte a **keringési síkjában** fekszik.*
- (28) *A szarkofág a piramis egyik tengelyén fekszik...*

#### *Az ALAK funkciója*

A példák egy további csoportjában a *fekszik* ige választását az indokolja, hogy a tárgy nem a funkcionalitását szolgáló helyzetben van. A korpuszban sok olyan példamondatot találtunk, amelyekben a legkülönbözőbb tárgyak fekszenek nem várt, szokatlan helyeken. Az egyébként vertikálisan prominens tárgyak többnyire nem kanonikus (nem a talapzatán nyugvó és nem álló) pozícióban vannak, funkciójuktól elválasztva (29–30):

- (29) *A kávéfőzője most is az ágyon feküdt.*
- (30) *A **csizma** az asztalon feküdt.*

Ezekben a mondatokban a tárgyak elhagyottsága a hangsúlyos. Idetartozik még (4) is.

#### *A hever kvázikopula*

A következőkben a *hever* kvázikopula használati szabályait mutatjuk be, lehetőség szerint követve a *fekszik* esetében alkalmazott szempontokat.

A *hever* szó jelentéseit a következőképpen adja meg a *Magyar értelmező kéziszótár*: „(I.) Kényelmesen, tétlenül fekszik vhol. | Tehetetlenül, elhagyatottan fekszik. (II.) Vmi használatlanul, elhanyagoltan fekszik, van vhol” (ÉKsz. 2003, 517). Az (I.) jelentés élő alanyokra vonatkoztatható, a (II.) pedig tárgyakra, amelyek esetében a tétlenség passzívan értelmezhető: az élettelen



alany elszenvedi a tétlenséget, ami lényegében elhagyottságot, elhanyagoltságot, használatlanságot jelent. Ezzel szemben a jóval korábbi, bár részletesebb *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz. 3/237–238) a vizsgálat szempontjából lényeges fenti 2. jelentést két részre osztja: „3. tárgyatlan <Tárgy> úgy fekszik vhol, hogy nem törődnek vele, nem használják. 4. tárgyatlan Kihasztnátlanul, felhasználatlanul, elhanyagoltan fekszik v. van vhol.” A *Magyar értelmező kéziszótár* idézett jelentéseiben két ponton fedezhető fel különbség: a 3.-ban a tárgy helyzete fekvő, a 4.-ben azonban nem feltétlenül, illetve a 4. jelentésben nem kizárólag konkrét tárgyakról lehet szó.

A fenti jelentések és példáink sokasága alapján feltételezhető, hogy a *hever* igének a *fekszik* igéhez hasonlóan van kvázikopula fejleménye. A következőkben ennek bizonyítására teszünk kísérletet.

A *hever* használható élettelen alanyok hollétét megadó mondatban (31):

(31) *Az üveg a padlón hever.*

A mondat csak akkor grammatikus, ha van lokalizáló elem, annak hiányában nem (32). Ebben különbözik más lexikális igéktől (33):

(32) \**Az üveg hever.*

(33) *Az üveg gurul.*

Vizsgálatunkból kizárjuk a *hever* egyéb jelentéseit. Nem foglalkozunk a [+ élő] alanyokat tartalmazó mondatokkal (34–35):

(34) *Az uralkodó vörös kárpitozású díványon hevert...*

(35) *A pettyes szőrű gidák közül az egyik a fűben hever, a másik játékosan felé hajol.*

Kizárjuk a vizsgálatból, ha nem kifejezetten a *hol?* kérdésre felelő (azaz nem lokatív) mondatról van szó (36–37):

(36) *A gép az asztalon darabokban hevert, a nagy sietségben még a billentyűzetet se dugtam be.* [Hogyan hevert? Milyen állapotban volt?]

(37) *Ez az erősítő régóta a padláson hever...* [Mióta?]

Amint fentebb említettük, a (31)-ben illusztrált jelentést az ÉrtSz. is megkülönbözteti („Vmi használatlanul, elhanyagoltan fekszik, van vhol: *Az áru raktáron hever.*”). E jelentéssel kapcsolatos számos frazeológiai egység is, amelyek azt fejezik ki, hogy az adott tárggyal valamiért nem történik (meg) valami, vára-kozik valahol, például *romokban hever*; *parlagon hever* stb., illetve ’szellemi termék fiókban, dobozban stb. kiadatlanul vára-kozik’ (38–40):

- (38) *A téma az **utcán hever**.*
- (39) *A tudós ember, a politikus életrajza sokáig **fiókban hevert**, ezért is kapta a „bujdosó könyv” alcímet.*
- (40) *...a 2012-es filmszemle óta közel két év telt el, azóta **dobozban hever** a film...*

Az ilyen és ezekhez hasonló frazeológiai egységek is vizsgálatunkon kívül esnek.

### *Az ALAK tulajdonságai*

1. *Földrajzi objektumok, immobilis tárgyak* – A hever kvázikopula nagy kiterjedésű tereptárgyakkal, épületekkel, objektumokkal, más szóval immobilis tárgyakkal nehezen elfogadható mondatot eredményez (41), legfeljebb művészi szóhasználatban képzelhető el, ahogy azt a következő – egzisztenciális – mondat illusztrálja (42):

- (41) *\*A szántóföld a dombon hevert.*
- (42) *Egy falu hever lent, akár egy akvárium fenekén... (Mészöly Miklós: Találkozás)*

2. *Mobilis tárgyak* – A hever használata legjellemzőbb az ember által használt vagy szállítható alanyokkal (43–45):

- (43) *A **telefonja** ott hevert az asztalon.*
- (44) *A BMW **kocsikulcsa** az asztalon hevert...*
- (45) *...agyontömött **aktatáskája** ott hevert az íróasztalon.*

E tárgyak viszonylag nagyok és nehezek is lehetnek, ha a mozdításuk, manipulálásuk emberi aktivitással megoldható (46–48):

- (46) *Valamivel odébb a kiegészített **mozdony** hevert.*
- (47) *A legyártott **betontartályok** jelenleg Garéban, illetve a pécsi vasútállomáson hevernek.*
- (48) *Az emlékmű felső részének szánt **szikla** ezután majdnem egy esztendőn keresztül a hídvégi lelkész háza előtt hevert.*

3. *Kis méretű tárgyak* – A hever kvázikopula kis méretű tárgyakkal is gyakran előfordul (49–51):

- (49) *...a **lőszerek** egy dobozban heverték a fegyver mellett. (G)*

(50) *A **dobókocka** a fűben hever...*

(51) *...a **kulcs** a katlan oldala és a házfal közti szuglyában hever.*

4. Az *ALAK* formája – A legváltozatosabb formájú tárgyak szerepelhetnek alanyként a *hever* igével: akár laposak, azaz az alátámasztással nagy felületen érintkező tárgyak (52–54), akár hosszúkásak, azaz az eredeti testtartást, a heverő/fekvő ember arányait is felidéznek (55–57):

(52) *A **kézirat** az asztalon hevert, ahol hagytuk...*

(53) *Az Autosport **magazin címlapja** ott hevert az asztalon...*

(54) *...a **szereződés** egy ovális zöld asztalon hevert...*

(55) ***Heroinfecs kendője** az asztalon hevert.*

(56) ***Töltőtolla** az asztalon hevert, ahogy odadobta...*

(57) ***Griffendél kardja** az erdei tavacska mélyén hevert.*

Emellett gömbölyű (58–59) és kerek (60) tárgyak lokációját megadó mondatokban is állhat ez az igei elem, továbbá összetett formájú tárgyakkal is szerepelhet (61):

(58) *Hát a sok szép **alma** mind a földön hevert...*

(59) *A **barack** ott hevert mellette.*

(60) *A lyukas **fazék meg bögre** mind a szeméten hevert.*

(61) *A **csillárok** a szobák közepén heverték, ocsmányul összegömbölyülve...*

A fenti példák arra mutatnak, hogy ezzel a kvázikopulával kapcsolatban kevés, az *ALAK* formájára vonatkozó megkötést lehet megfogalmazni.

#### *A HÁTTÉR*

A *hever* kvázikopulát tartalmazó mondatokban a *HÁTTÉR* is igen sokféle lehet. Találunk nagy felületeket, amelyek módot adnak az *ALAK* és a *HÁTTÉR* nagy vagy teljes felületen való érintkezésére – lásd a fenti mondatokat is – (62–63), de arra is van példa, amikor ez nem feltétlenül teljesül (64):

(62) *A szerszámosbódé deszkái még mindig a **földön** hevernek.*

(63) *Az XX-es rendszámtáblák ott hevernek a **gumiszőnyeg alatt**.*

(64) *A nejlonszatyor ott hevert a **hulladék tetején**.*

A következő mondatokban a HÁTTÉR nem sík, hanem kisebb, tartályszerű vagy öblös tér (65–67):

- (65) *A horgászakézség ott hevert a gyönyörű amerikai családi **bőrönd mélyén**.*
- (66) *Az edénye ott hevert mosatlanul a **nagy veidlingben**...*
- (67) *Amikor az összes bele [ti. a krumplié] a **tálban** hever, villával pépesítem... (G)*

Gyakori a korpuszunkban a mélyen elhelyezkedő HÁTTÉR is (68–70):

- (68) *...amelynek roncsai több mint 500 méternyire hevernek egymástól a **tengerfenéken**. (G)*
- (69) *A romok ma 150 méteres mélységben hevernek a **vízfelszín alatt**.*
- (70) *A hajó eleje és vége most egymástól mintegy hatszáz méterre hever az **óceán mélyén**... (G)*

Az áttekintett mondatok alapján tehát a HÁTTÉR igen sokféle lehet, közös jellemzőjük az, hogy az emberi aktivitás terében helyezkednek el, illetve az alatt, nem pedig magasan.

A *hever* kvázikopula geotopográfiai használatára, illetve a kétdimenziós lokalizálásra (például geometriai feladatok megadása) nem találtunk példát sem a korpuszban, sem célzott kereséssel, megítélésünk szerint ilyen mondatok nehezen képzelhetők el (71) (72):

- (71) *\*Ez a kis falu éppen az egyenlítőn hevert.*
- (72) *\*A C pont a háromszög átfogóján hever.*

#### *Az ALAK orientációja és a funkció*

A *hever* kvázikopula önmagában nem ad tájékoztatást az ALAK orientációjáról. Nem derül ki a példamondatokból, hogy a mozsár hogyan állt a szekrényben (73), a laptop milyen helyzetben volt a szekrény tetején (74), illetve a padlón hogyan helyezkedett el a hátizsák és a kabát (75); a pitli akár állhat is, vagy felborulva, az oldalán fekkhet a küszöbön (76):

- (73) *Ilyen a **mozsaram** is. Mióta kézre esik, sűrűbben használom annál, mint mikor a **szekrényben** hevert. (G)*
- (74) *Van egy Dell XPS M2010 hiányos **laptopom**, ami már évek óta a **szekrény tetején** hevert. (G)*

(75) *A kabátja és a hátizsákja is a padlón hevert...* (G)

(76) *a pitli ott hevert az istállóküszöbön...*

Ugyanez figyelhető meg olyan mondatokban, ahol a lokalizálás egy nagyobb térre vagy felületre vonatkozik, azaz az ALAK és a HÁTTÉR érintkezése és viszonya nem releváns (77–79):

(77) *A kenyérvágó kés, rajta a garancialevéllel évekig a padláson hevert.* (G)

(78) *Talán nekem is megvan, de csak a hétvégén tudok utána túrni, mert minden bútor és könyv a garázsban hever, festés miatt.* (G)

(79) *A tömlő valószínűleg a garázsban hever.* (G)

Továbbá ezekben a mondatokban a HÁTTÉR (azaz a padlás, garázs) olyan hely, ahol az ALAK nem tudja betölteni eredeti funkcióját. Tehát a funkció szempontja a *hever* ige esetében kimondottan fontos. A példákban nem az ALAK orientációja domináns, hanem a funkcionális komponens felülír minden egyéb szempontot.

Az ALAK használatlansága vagy elhagyottsága összefüggésben van a váratlan, szabálytalan elhelyezkedéssel. Erre a korábbi mondatok között is bőségesen láttunk már példát: szikla, dobókocka, kulcs, pitli (48) (50–51) (76). A következőben pedig a két, hasonló jelentésű kvázikopula által leírt helyzet abban különbözik, hogy az első tagmondat megszokott HÁTTÉR-hez (*előszobaasztal*) képest informál a levél hollétéről, a második viszont a rendetlenséget, rendezetlenséget azzal is kifejezi, hogy a szokatlan HÁTTÉR-hez (*szőnyeg*) nem a *fekszik*, hanem a *hever* kvázikopulát választja (80):

(80) *Egy levél, ami távozásukkor az előszobaasztalon feküdt, most a szőnyegen hevert.* (G)

A funkcionalitás szempontjának érvényesülése különösen igaz olyan mondatokra, amelyek a legkülönbözőbb maradványok, cserepek, darabok, rongcsok helyét határozzák meg (81–84):

(81) *Az eltört vodkásüveg cserepei ott hevernek az íróasztal mellett a földön.*

(82) *A festett edényművességgel járó festetlen edénytöredék hever a felszínen.*

(83) *A kutatók szerint a három repülőgép maradványai ott hevernek a Balatonban.*

(84) *A gép szenes rongcsai, a hamuvá égett pilótával, néhány száz lépésre heverték tőle.*

Számos olyan példát találtunk a korpuszban, ahol az ALAK jellemzői olyannyira nem játszanak szerepet a kvázikopula választásában, hogy a legkülönbözőbb tárgyak állnak hosszú felsorolásban, mint a (85–86) mondatokban, vagy olyan szavak, mint a *dolgok*, a *felszerelés*, a *kelléktár*, amelyek több meghatározatlan tárgy összefoglaló megnevezései (86–88):

- (85) *A papírdarabok, pillepalackok, ételmaradékok, megmaradt zsíradék, olaj, műanyagtálak, mosogatórongyok mind a zöld pázsiton hevernek távozás után.*
- (86) *A halott szülők szeszélyes tárgyi vonzalmainak **kelléktára** itt hever körülöttem, a legyező, a húrozatlan teniszütő, a horoszkóptáblázat, az okkult ponyva, minden.*
- (87) *...a legfontosabb **dolgaink** a földön hevernek.*
- (88) *A szigetek vonzzák a bűvárkodás szerelmeseit: a második világháború elsüllyedt **felszerelése**i hevernek a mélyben.*

Az eddigiekben arra láttunk példákat, hogy a *hever* hasonló módon alkalmazható lokatív mondatokban, mint a bizonyítottan kvázikopulaként is funkcionáló *fekszik*. Két kategóriában nem használható: immobilis tárgyakkal, földrajzi objektumokkal, valamint a (kétdimenziós) geometriai relációk leírásában. Kimondhatjuk tehát, hogy a *hever* igei elem kvázikopulának tekinthető, amely a többi testtartásigével szemben nem az ALAK helyzetéről szolgál információval, mivel más a szemantikája: az ALAK elhagyottságát, használaton kívülségét, a szituáció szabálytalanságát, rendezetlenségét fejezi ki.

### Összegzés

Dolgozatunkban bemutattuk, hogy a magyarban két, fekvő helyzetet kifejező testtartásigéből alakult ki kvázikopula. A *fekszik* semleges jelentésű testtartásige, a *hever* viszont a tárgyakra vonatkoztatható, és a grammatikalizációs folyamat szempontjából kiinduló jelentésében (az értelmező szótár szerinti 2. jelentésben) is hordozza a használatlanságot, elhagyottságot.

A *fekszik* mint alapvető testtartásigéből létrejött kvázikopula a tárgyak orientációjára is utal a lokatív mondatokban. A vele használható tárgyak skálája igen széles: ez az igei elem a geográfiai térben földrajzi objektumok és nagy méretű tereptárgyak elhelyezkedését éppúgy leírja, mint kicsiny, mobilis használati tárgyak hollétét. E kvázikopula választását nemcsak az ALAK geometriai jellemzője és a HÁTTÉR-hez való viszonya válthatja ki, hanem az is, ha a tárgy funkcióját nem látjuk betölthetőnek az adott pozícióban.

A *hever* kvázikopula esetében is van olyan szemantikai többlet, amely a lokalizáláson felül megjelenik a mondatban. Ez azonban nem csupán a kiinduló ige által kifejezett testhelyzetből következik, hanem a fent említett jelentéskomponensből: a tárgy használatlanságából is. A *hever* kvázikopulának ugyanis kevés megköttése van arra nézve, hogy milyen alakú vagy elhelyezkedésű tárggyal használható. A *hever* igei elemet tartalmazó lokatív mondatok az ALAK és a HÁTTÉR viszonyáról, az alátámasztás módjáról sem feltétlenül informálnak. E mondatokban hangsúlyosabb, hogy az ALAK lokációja eltér a várttól, a tárgy funkcionálását az adott hely és helyzet meghiúsítja, illetve az ALAK és a HÁTTÉR együttese a rendezetlenség kategóriájába tartozik.

Mindkét kvázikopula ki tudja tehát fejezni azt, hogy egy tárgy helyzete (helye és orientációja) nincs összhangban a funkciójával. Ezt a *fekszik* a funkcionálitással összeegyeztethetetlen orientáció jelölésével valósítja meg, amit esetenként a szokatlan háttér is megerősít. A *hever* kvázikopula hasonló jelentéskomponense másra vezethető vissza. A grammatikalizáció kiindulópontjául szolgáló ige eredeti, [+ élő] alanyokra vonatkoztatható jelentése a tétlenségre, az aktivitás hiányára való utalást pejoratív minősítéssel foglalja magába. Az élettelen alanyokkal álló jelentésben ez az aktivitás hiányának elszenvedéseként jelentkezik, ami használatlanságként, elhanyagoltsággként értelmezhető. Ez lehet az oka annak, hogy a *hever* kvázikopula alkalmazhatósága egyáltalán nem függ geometriai tulajdonságoktól, ha azt akarjuk kifejezni, hogy az adott tárgy az adott helyzetben nem látja el szerepét.

### Irodalom

- Ameke, Felix K. – Levinson, Stephen. C. 2007. Introduction: The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Atintono, Samuel A. 2013. *The semantics and grammar of Gurene positional verbs: A typological perspective*. PhD thesis. The Semantics and Grammar of Positional Verbs in Gurene: a Typological Perspective (2024. jan. 31.).
- ÉKsz. = Pusztai Ferenc. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Fagan, Sarah M. B. 1991. The Semantics of the Positional Predicates liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German* 24 (2): 136–145.
- Gamerschlag, Thomas – Petersen, Wiebke – Ströbel, Liane. 2011. I’m Still Standing: A Frame Account of the Polysemous Meanings of Posture Verbs. Referring to

- Standing. 9<sup>th</sup> International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation (Kutaisi, Georgia, September 26–30, 2011). Revised Selected Papers 73–93.
- Kutscher, Silvia – Schultze Berndt, Eva. 2007. Why a folder lies in the basket although it is not lying: The semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics* (45): 983–1028.
- MNSz2 = Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC*. 1719–1723.
- Newman, John. 2002. A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In Newman, John ed., *The linguistics of sitting, standing and lying*. 1–24. Amsterdam: John Benjamins.
- Rakhilina, Ekaterina. V. [Рахилина Екатерина Владимировна]. 1998. Семантика русских «позиционных» предикатов: стоять, лежать, сидеть и висеть. *Вопросы языкознания* (6): 69–80.
- Rumsey, Alan. 2004. Aspects of Ku Waru ethnosyntax and social life. In Enfield, Nick J. ed., *Ethnosyntax: Explorations in grammar and culture*. 259–287. Oxford: Oxford University Press.
- Sass Bálint. 2009. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásából*, szerk. Váradi Tamás. 117–129. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Serra Borneto, Carlo. 1996. Liegen and stehen in German: A study in horizontality and verticality. In Casad, Eugene ed., *Cognitive linguistics in the Redwoods*. 458–505. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sipos Mária. 2021. A 'fekszik' ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 319–332.
- Sipos, Mária – Várnai, Zsuzsa. 2022. The Hungarian verb *fekszik* 'lie' with inanimate subjects in locative sentences. *Vestnik Ugrovedeniya-Bulletin Of Ugric Studies* 12 (4): 755–762.
- Szulejmanova, Olga A. – Fomina, Marina A. 2019. [Сулейманова, Ольга Аркадьевна – Фомина, Марина Аркадьевна] (2019). Роль субъекта в характере репрезентации его бытия (на материале глаголов стоять, лежать, сидеть). *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*: 23–39.  
<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-subekta-v-haraktere-reprezentatsii-egobytiyana-materiale-glagolov-stoyat-lezhat-sidet> (2024. jan. 31.)
- Walop, Annemarie. 2015. *Is the Object Standing, Lying or Sitting?: A Study on Linguistic Relativity within the Domain of Posture Verbs in English and Dutch*. Is the Object Standing, Lying or Sitting? A Study on Linguistic Relativity within the Domain of Posture Verbs in English and Dutch | Student Repository (2024. jan. 31.)



## THE ROLE OF *FEKSZIK* AND *HEVER* QUASI-COPULAS IN LOCATIVE SENTENCES

This paper presents an overview of the uses and roles of the Hungarian quasi-copulas *fekszik* 'lie' and *hever* 'lie around'. Our corpus-based analysis focuses on their role in locative sentences. Referring to both quasi-copulas, the paper summarizes the various types of the FIGURE (i.e. the subjects), as well as those of the GROUND (i.e. locative elements) occurring in locative sentences, and also gives an overview of the various types of relation between the two elements in question. Concerning both quasi-copulas, the analyses end in discussing the principle of function. Our analyses reveal that *fekszik* 'lie' has a neutral meaning. Its use is not only directed by the geometric properties of the FIGURE and its relation to the GROUND but also it is often found in sentences that aim to describe that the given object cannot fulfill its role in the given position or orientation. Concerning the quasi-copula *hever*, expressing the unexpected position of the FIGURE, resulting in the failure of the object to perform its own function, has been shown to play a major role. The semantic component 'abandonment, neglectedness' of the original meaning of the verb used with inanimate subjects, can often be detected in its quasi-copula role.

*Keywords:* grammaticalization, quasi-copula, locative sentence, posture verb

## ULOGA KVAZIKOPULA *FEKSZIK* I *HEVER* U LOKATIVNIM REČENICAMA

Studija pruža uvid u upotrebu i ulogu kvazikopula *fekszik* i *hever* u mađarskom jeziku. Obe imaju značenje „ležati”. U središtu analize zasnovane na korpusu nalazi se uloga ta dva glagola za obeležavanje položaja tela u lokativnim rečenicama. Studija daje pregled vrsta OBLIKA (subjekat rečenice) i POZADINE (lokalizator) u raznim lokativnim rečenicama, kao i odnos ta dva elementa prema pomenutim kvazikopulama. U oba slučaja nakon analize usledilo je razmatranje funkcija. Zaključak studije je da neutralno značenje glagola *fekszik* ne proizlazi samo iz geometrijskih obeležja OBLIKA i njegovog odnosa prema POZADINI, nego se on često nalazi u rečenicama u kojima objekat u datoj poziciji ne može zadovoljiti svoju ulogu. U slučaju glagola *hever* neočekivana pozicija OBLIKA dobija veću ulogu, jer ta pozicija sprečava objekat da ispolji svoju funkciju. Iz prvobitnog značenja ovog glagola koji ide uz nežive subjekte nazire se značenjska komponenta napuštenosti. *Ključne reči:* gramatikalizacija, kvazikopula, lokativna rečenica, glagol za obeležavanje položaja tela